

Research Paper

Obstacles and Challenges to the Development of Economic Diplomacy in Iran (In the Pahlavi Period and the Islamic Republic) and Afghanistan and Solutions to Overcome Them

Morteza Shibany Asl¹, Abdolrasoul Hasanifar^{*2}, Ahmadreza Taheri³

1. PhD student in political science, Zahedan Branch, Islamic Azad University, Zahedan, Iran
2. Associate Professor, Department of Political Science, Faculty of Literature and Humanities, University of Sistan and Baluchestan, Zahedan, Iran.
3. Assistant Professor, Political Science Department, Zahedan Branch, Islamic Azad University, Zahedan, Iran.

ARTICLE INFO

PP: 516-532

Use your device to scan and
read the article online

Keywords: *Economic Diplomacy, Pahlavi Period, Islamic Republic Period, Iran, Afghanistan, Challenges and Solutions*

Abstract

Afghanistan has many commonalities with Iran in various fields. But despite these commonalities, there are various challenges and obstacles in the path of convergence of these two countries. In the early years of Pahlavi's rule, the governments of Iran and Afghanistan postponed their fundamental differences to another time due to their efforts to stabilize their position, and for this purpose, they signed the Saad Abad Pact (Non-aggression Pact). But the relations between the two countries did not last because Türkiye was too close to Iran. During the second Pahlavi period in the economic field, the relations between the two countries grew significantly, but the relations between the two countries faced a new challenge with the dispute over the rights of Abe Hirmand. After the victory of the Islamic revolution in Iran, there were ups and downs in the relations between the two countries. In the early years of the revolution and also during the period of the emergence of the Taliban in Afghanistan, the relations between the two countries were cut off. After the formation of the elected government in Afghanistan, the Islamic Republic of Iran, while supporting the government of this country, played an important role in the reconstruction of Afghanistan. However, despite the deep social relations between the two countries, efficient economic diplomacy has not dominated the relations between the two countries in any of the periods after and before the revolution. It seems that the lack of unity of opinion and coordination of the country's officials in determining the economic strategy, the influence of ideological factors and the role of other countries such as China, Pakistan and America in the relations between the two countries and the water tension of the two countries; One of the main factors of the inefficiency of the economic diplomacy of Iran and Afghanistan has been the solution of which requires a change of attitude both in the field of thought and in the field of implementation and operation.

Citation: Morteza Shibany Asl, M., Hasanifar, A., Taheri, A. (2024). **Obstacles and Challenges to the Development of Economic Diplomacy in Iran (In the Pahlavi Period and the Islamic Republic) and Afghanistan and Solutions to Overcome Them.**

Geography (Regional Planning), 14(55), 516-532.

DOI: 10.22034/jgeoq.2024.480299.4133

* **Corresponding Author** Abdolrasoul Hasanifar **Email:** Hasanifar@lihu.usb.ac.ir

Copyright © 2024 The Authors. Published by Qeshm Institute. This is an open access article under the CC BY license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Extended Abstract**Introduction**

Economic diplomacy is essentially the communication between subjects whose main purpose is to influence cross-border decisions in economic activities; Activities such as exports, imports, investment, lending and aid, and migration pursued by governments and non-state actors. In this regard, one of the important issues in the economic diplomacy of the Islamic Republic of Iran is the use of the capacity of neighboring countries. Among these countries, Afghanistan has a special importance and position in Iran's economic diplomacy due to its special economic situation. Iran and Afghanistan, where Amanullah Khan and Reza Shah came to power, mostly sought to stabilize their internal situation, but due to internal reforms, peace in the borders and neighbors; They preferred to postpone their basic differences on the borders to another time. But during the second Pahlavi period, the relations of the countries of the region were affected by the Cold War atmosphere and after the end of the Second World War and the emergence of the Pashtunistan issue, and on the other hand, the distance from the Russian roads, Afghanistan practically lost the possibility of using the northern and southern routes for the transit of goods. As a result, Iran was the most suitable option for exporting goods to Afghanistan and meeting the economic needs of that country at that time, and after the Islamic Revolution, Iran became Afghanistan's largest trading partner. However, the re-imposition of US sanctions against Iran has somewhat complicated the prospect of Afghanistan's economic relations with Iran. However, there are many capacities in Iran-Afghanistan relations that can be used to minimize a significant part of the pressures caused by economic sanctions. Also, after the victory of the Islamic revolution in Iran during the instability caused by the Soviet invasion of Afghanistan (1989-1979 AD), the economic relations between Tehran and Kabul decreased sharply. The Soviet aggression, along with the imposed war in Iraq, made the relatively calm atmosphere of the region tense for the expansion of bilateral exchanges between the governments of the Islamic Republic of Iran and Afghanistan. The withdrawal of the Soviet forces from Afghanistan and then the end of the invasion of Iraq was considered a new promise for the improvement of economic relations between

Tehran and Kabul, but the beginning of the long-term civil war of the Afghan Mujahideen (1996-1989 AD) prevented the achievement of such a goal. The rise of the Taliban (1996-2001 AD) brought unfortunate business results for Iran.

Methodology

This research is practical in terms of its purpose, and since it seeks to investigate the obstacles and challenges of the economic diplomacy development of Iran (in the Pahlavi period and the Islamic Republic) and Afghanistan and the solutions to solve them, it uses the (descriptive-analytical) research method. In order to achieve the goal and formulate the conditions correctly, university written texts including books, articles, internet, etc. will be used.

Results and Conclusion

Based on the findings of the research, it can be assessed that Iran and Afghanistan have relative territorial and human advantages for each other. But the lack of proper management of these privileges and the presence of regional and extra-regional powers in Afghanistan due to the geopolitical importance of this country and as a result the emergence of threats such as terrorism and the emergence of the issue of smuggling and threats to Iran's national security from within Afghanistan, as well as water issues and the escalation of hydropolitical disputes and The lack of proper management by the two countries has prevented the establishment of a stable relationship based on good neighborliness based on geopolitical realities. On the one hand, this has caused the aggravation of poverty and lack of development in Afghanistan, and as a result, the intensification of extremism, the involvement of foreign powers, the increase of smuggling and the number of immigrants, and as a result, it has created an auspicious process in the problems between the two countries. This has resulted in the continuation of underdevelopment, instability and insecurity in Afghanistan, underdevelopment in the eastern and southeastern axis of Iran, and threats to national security for Iran. Therefore, despite Iran benefiting from a suitable position for Afghanistan, due to the presence of rival or enemy regional and extra-regional powers and the high level of economic, political, cultural, security and military influence in Afghanistan, Iran's territorial capacities and strengths are facing serious inefficiency in this regard. has

been Iran's government should understand the geopolitical reality that it cannot create opportunities and strengthen its position in Afghanistan and any other country with only material geopolitical elements, without considering the active activism of actors in the field of foreign policy, and an active diplomacy, strategic economic relations and It is purposeful and also a smart security look at the foreign environment and the countries of the world, especially the neighbors, which can be the reason for Iran's success in the foreign environment and, for example, the country of Afghanistan. Afghanistan also needs a dynamic diplomacy in the political and security fields

with Iran, and both countries must understand the fact that the security and development of neighboring countries is one of the main guarantees of development and security in their own national space. Emphasis on Iran's strategic areas for Afghanistan's exit from territorial isolation, as well as the use of Afghanistan's space for Iran's trade with China, East Asia, and Central Asia, as well as paying attention to the consumption and investment market in Afghanistan by undertaking a realistic and dynamic diplomacy and Smart is the condition for two countries to benefit from all the relative geopolitical advantages of each other.

References

1. Aghajari, Mohammad Javad and Karimi, Morteza. (2014). The role of regional actors in the process of Afghanistan's state-building during the Taliban and post-Taliban era, *International Relations Studies*, Volume 8, Winter, Number 30. [In Persian]
2. Amirinia, Dariush. (1384). Investigating effective geographic challenges in the development of Iran-Afghanistan relations, master's thesis. [In Persian]
3. Archive of documents of the Ministry of Foreign Affairs, 1325-8-170.4-43; 8-22-170/4- 1325 Sh. [In Persian]
4. Archives of the National Records Organization, retrieval number 25683-240: 57; Recovery number: 240-709: 10. [In Persian]
5. Baine, N. & S. Woolcock (2011), *The New Economic Diplomacy: Decision Making and Negotiation in International Economic Relations*, Aldershot: Ashgate Publishing Ltd.
6. Baranay, P. (2009). *Modern Economic Diplomacy*. http://www.dec.lv/mi/Baranay_Pavol_engl.pdf.
7. Bayen, N. & Woolcock, S. (2011), *The New Economic Diplomacy; Decision-making and Negotiation in International Economic Relations*, Hampshire: Ashgate.
8. Behnoud, Masoud. (1377). *275 Roz Bazargan*, Tehran: Alam. [In Persian]
9. Bijan, Aref and Rahmani-Vasukolai, Mohsen. (2015). The role of ECO in the development of the economic relations of the member countries, *Policy*, Year 1, Spring, Number 9.
10. Dehghani-Firouzabadi, Jalal and Damanpakjani, Morteza. (2014). The place of economic diplomacy in the foreign policy of the 11th government, *Foreign Policy Quarterly*, No. 24. [In Persian]
11. DeWilde, Pope; Bobzan, Bari; Weaver, Eli. (1386). *A new framework for security analysis*, translated by Alireza Taib, Tehran, Strategic Studies Research School. [In Persian]
12. Ezzati, Ezzatullah and Shokri, Shamsuddin. (2013). Greater Khorasan transit, security and development axis of the east of the country, *Greater Khorasan*, year 5, autumn, number 16. [In Persian]
13. Hafeznia, Mohammad Reza; Mojtahedzadeh, Pirouz and Alizadeh, Jafar. (1385). *Hirmand's hydro-politics and its effect on Iran-Afghanistan political relations*, Summer, *Humanities Quarterly*, No. 45. [In Persian]
14. Hervé, K, I., Koske, N. Pain & F. Sédilot (2007), "Globalisation and the Macroeconomic Policy Environment", *Economics Department Working Papers*, No.5, Paris; OECD
15. Jalinousi, Ahmad and Khani, Azam. (2011). The position of Afghanistan and Kyrgyzstan in the American strategy in the new heartland region, *regional studies: American studies-Israel studies*, year 14, winter, number 1. [In Persian]
16. Jamali, Javad; Sinai, Vahid. (2017). J.A. Iran's economic diplomacy in Afghanistan and the management of water disputes between the two countries, *Quarterly Journal of Strategic Public Policy Studies*, Fall, Volume 8, Number 28. [In Persian]
17. Karimipour, Yadullah. (1379). *An introduction to Iran and its neighbors*, Jihad University Press, Tehran, Tarbiat Moalem. [In Persian]
18. Kavyanirad, Murad. (2012). *A collection of articles on political ecology*, publications of the

- Research Institute of Strategic Studies. [In Persian]
19. Khossima, Amir and Mahjoubi, Emad. (1400). Identifying border water resource management issues from the point of view of water diplomacy (case study: Harirud River). *Advanced Technologies in Water Utilization*, Day 1400, Volume 1, Number 1, Page 69-48 [In Persian]
  20. Leguey-Feilleux, J.-R. (2017). *Global governance diplomacy: The critical role of diplomacy in addressing global problems*: Rowman & Littlefield.
  21. Lotfi, Haider. (2016). Geopolitical analysis of relations between Afghanistan and Iran; Challenges and opportunities, *Great Khorasan Scientific Research Quarterly*, Autumn and Winter, first year, number 2. [In Persian]
  22. Medicine, Mazhar. (2015). Iran's export and smuggling of oil and oil products to Afghanistan during the second Pahlavi period (1357-1320). *Khorasan Bozor Research Journal* 7(22), 73-84. [In Persian]
  23. Mianabadi, Hojjat. (2012). Political, security and legal considerations in the management of border rivers, *International Relations Research Quarterly*, Fall, first period, number 9. [In Persian]
  24. Mohsenzadegan, Amir; Hosseinikarani, Sidersol. (1390). The impact of diplomacy on Iran's national power in the world arena, *Journal of Globalization Strategic Studies*, Summer, No. 3. [In Persian]
  25. Mohtsham Dolatshahi, Tahmasb. (1375). *Basics of Economics: Microeconomics, Macroeconomics, Khojaste*, Tehran. [In Persian]
  26. Najafi, Mohammad Ali and Abdullahi, Ismail. (1389). Prospects for the development of economic relations between Iran and Afghanistan, with an emphasis on Herat Province, Tehran, *Andishe Sazan Noor Institute*. [In Persian]
  27. Rakhshani, Mohammad Ali. (1385). The borders of Sistan in the contemporary history of Iran, Zahedan, Taftan. [In Persian]
  28. Ranjbarhydari, Vahid. (1400). modern diplomacy; A case study of Iran, *Scientific Quarterly of Strategic Public Policy Studies*, Fall 1400, Volume 11, Number 40. [In Persian]
  29. Sargazi, Zahra. (2013). Hirmand's position in the political and economic geography of Sistan during the Pahlavi period, social and economic history research paper of the Institute of Human Sciences and Cultural Studies, fall and winter, third year, number two. [In Persian]
  30. Shafiei, Ismail and Eiduzai, Naeem. (2012). The role of foreign support in the revival of the Taliban in Afghanistan, *Subcontinent Studies*, Year 5, Autumn, Number 16. [In Persian]
  31. Shipri, Maryam and Aghaei, Siddiq. (2019). The economic and commercial situation of Mirjaveh in the second Pahlavi era. *Scientific quarterly of historical research*. Year 12, Summer, pp. 71-86. [In Persian]
  32. Sinaii, Vahid. (1390). Hydropolitics, security and development of water cooperation in relations between Iran, Afghanistan and Turkmenistan. *Foreign Relations*, 3(10), 185-211. SID. <https://sid.ir/paper/166954/fa> [In Persian]
  33. Sistani, Mohammad Azam. (1367). *Sististan, the land of sands and epics*, first and second volumes, Kabul, Government Press. [In Persian]
  34. Tishe Yar, Mandana. (2011). A look at the considerations of the Islamic Republic of Iran regarding the presence of NATO in Afghanistan, *Central Asia and Caucasus Studies*, Volume 18, Summer, Number 78. [In Persian]
  35. Van Bergijk, Peter. (2014). A new exploration in economic diplomacy. *Economic magazine* (bimonthly review of economic issues and policies) translated by Ali Arabsalehi Nasrabadi. Volume 15, No. 3 and 4. [In Persian]
  36. Yousefi, Nasser; Farzanehpour, Hossein; Bakshi, Ahmed. (2017). Pathology of Iran-Afghanistan trade relations from the perspective of political economy, *Political Science Research Journal*, Spring, Year 13, Number 2. [In Persian]
  37. Yousefzahi, Nasser and Farzanehpour, Hossein. (2016). A critical reflection on the security challenges of economic relations between Iran and Afghanistan, *Birjand University*. 1 [In Persian]
  38. Zarkhani, Sidhadhi. (1385). Effective factors in border security with an emphasis on the eastern border of Iran and Afghanistan, *Journal of Geographical Sciences*, No. 1, Institute of Humanities and Cultural Studies - Tehran - Tarbiat Modares University. [In Persian]

مقاله پژوهشی

موانع و چالش‌های توسعه دیپلماسی اقتصادی ایران (در دوره پهلوی و جمهوری اسلامی) و افغانستان و راهکارهای رفع آنها

مرتضی شیبانی اصل* - دانشجوی دکتری علوم سیاسی - گرایش مسائل ایران، واحد زاهدان، دانشگاه آزاد اسلامی، زاهدان، ایران
عبدالرسول حسنی فر - دانشیار، گروه علوم سیاسی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران
احمدرضا طاهری - استادیار، گروه علوم سیاسی، واحد زاهدان، دانشگاه آزاد اسلامی، زاهدان، ایران

چکیده

اطلاعات مقاله

کشور افغانستان دارای اشتراکات بسیاری در زمینه‌های مختلف با کشور ایران است. اما به رغم این اشتراکات، چالش‌ها و موانع گوناگونی در مسیر همگرایی این دو کشور وجود دارد. در سال‌های ابتدایی حکومت پهلوی، دولت ایران و افغانستان به دلیل تلاش برای تثبیت موقعیت خود اختلافات اساسی خود را به زمان دیگری موکول کردند و به همین منظور پیمان سعدآباد (پیمان عدم تعرض) را امضاء کردند. اما روابط دو کشور به دلیل نزدیکی بیش از حد ترکیه به ایران دوام نیاورد. در دوره پهلوی دوم در زمینه اقتصادی، روابط دو کشور رشد قابل توجهی داشت اما روابط دو کشور با اختلاف بر سر حق آبه هیرمند با چالش تازه‌ای مواجه شد. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی در ایران فراز و نشیب‌هایی در روابط دو کشور وجود داشت در سال‌های ابتدایی انقلاب و همچنین در دوره ظهور طالبان در افغانستان روابط دو کشور قطع گردید. پس از تشکیل دولت منتخب در افغانستان جمهوری اسلامی ایران ضمن حمایت از دولت این کشور، در بازسازی افغانستان نقش مهمی را ایفا کرد. اما بازم با وجود عمیق بودن روابط اجتماعی بین دو کشور، دیپلماسی اقتصادی کارآمدی در هیچ کدام از دوره‌های بعد و قبل از انقلاب بر روابط دو کشور حاکم نبوده است. به نظر می‌رسد عدم وحدت نظر و هماهنگی مسئولین کشور در تعیین استراتژی اقتصادی، تأثیر عوامل ایدئولوژیکی و نقش آفرینی کشورهای دیگر همچون چین، پاکستان و آمریکا در روابط دو کشور و تنش آبی دو کشور؛ از عوامل اصلی ناکارآمدی دیپلماسی اقتصادی ایران و افغانستان بوده است که رفع آنها نیازمند تغییر نگرش هم در حوزه اندیشه و هم در حوزه اجرا و عملیاتی می‌باشد.

شماره صفحات: ۵۱۶-۵۳۲

از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید

واژه‌های کلیدی:

دیپلماسی اقتصادی، دوره پهلوی، دوره جمهوری اسلامی، ایران، افغانستان، چالش‌ها و راهکارها

استناد: شیبانی اصل، مرتضی؛ حسنی فر، عبدالرسول؛ طاهری، احمدرضا (۱۴۰۳). موانع و چالش‌های توسعه دیپلماسی اقتصادی ایران (در

دوره پهلوی و جمهوری اسلامی) و افغانستان و راهکارهای رفع آنها. فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، ۱۴(۵۵). صص: ۵۱۶-۵۳۲

DOI: 10.22034/jgeog.2024.480299.4133

مقدمه

یکی از سیاست‌های کارآمد و راهبردی برای پیشرفت اقتصادی و کسب امتیاز در صحنه رقابت اقتصاد جهانی، از تلاقی دو حوزه اقتصاد و سیاست خارجی با عنوان «دیپلماسی اقتصادی» حاصل می‌شود. دیپلماسی اقتصادی در اصل ارتباط بین موضوعاتی است که هدف اصلی آنان تأثیر گذاشتن بر تصمیم‌های برون مرزی در فعالیتهای اقتصادی است؛ فعالیت‌هایی مانند صادرات، واردات، سرمایه‌گذاری، اعطای وام و کمک‌ها و مهاجرت که توسط دولت‌ها و بازیگران غیردولتی دنبال می‌شود. در همین راستا، از جمله مسائل با اهمیت در دیپلماسی اقتصادی جمهوری اسلامی ایران، استفاده از ظرفیت کشورهای همسایه می‌باشد. از میان این کشورها، افغانستان به دلیل وضعیت اقتصادی خاص خود، از اهمیت و جایگاه ویژه‌ای در دیپلماسی اقتصادی ایران برخوردار است. ایران و افغانستان که امان‌الله‌خان و رضاشاه در آن به قدرت رسیده بودند، هم از نظر سیاسی وابسته بودند و هم از نظر اقتصادی ضعیف و عقب مانده بودند. همین عامل سبب شد تا دو زمامدار در سال‌های اولیه حکومت خود به جای پرداختن به روابط سیاسی با همسایگان، بیشتر به دنبال تثبیت موقعیت داخلی خود باشند. اما از آن جا که یکی از شرایط اصلاحات داخلی وجود آرامش در مرزها و همسایگان بود، آن‌ها ترجیح دادند که پرداختن به اختلافات اساسی خود در مرزهای ایران و افغانستان را به زمان دیگری موکول کنند.

اما در دوره پهلوی دوم، روابط کشورهای منطقه تحت تأثیر فضای جنگ سرد بود و پس از پایان جنگ جهانی دوم و بروز مسأله پشتونستان و از سوی دوری راه‌های روسیه، افغانستان عملاً امکان استفاده از مسیرهای شمالی و جنوبی را برای ترانزیت کالا از دست داد. در نتیجه ایران مناسب‌ترین گزینه برای صادرات کالا به افغانستان و تأمین نیازهای اقتصادی آن کشور در آن زمان بود و بعد از انقلاب اسلامی، ایران به بزرگ‌ترین شریک تجاری افغانستان تبدیل شد. اما اعمال تحریم‌های مجدد آمریکا علیه ایران، چشم‌انداز روابط اقتصادی افغانستان با ایران را تا حدودی با پیچیدگی مواجه کرده است. با این حال ظرفیت‌های زیادی در مناسبات ایران و افغانستان وجود دارد که می‌توان با بهره‌برداری از آن، بخش قابل توجهی از فشارهای ناشی از تحریم‌های اقتصادی را به حداقل رساند.

همچنین پس از پیروزی انقلاب اسلامی در ایران طی بی‌ثباتی‌های ناشی از تجاوز شوروی به افغانستان (۱۹۷۹-۱۹۸۹م)، روابط اقتصادی تهران-کابل به شدت کاهش یافت. تجاوز شوروی در کنار جنگ تحمیلی عراق، فضای نسبتاً آرام منطقه را برای گسترش مبادلات دوجانبه دولت‌های جمهوری اسلامی ایران و افغانستان، متشنج ساخت. خروج نیروهای شوروی از افغانستان و سپس پایان تجاوز عراق، نویدی تازه برای بهبود روابط اقتصادی تهران-کابل محسوب می‌شد، اما آغاز جنگ داخلی طولانی مدت مجاهدین افغانستان (۱۹۸۹-۱۹۹۶م)، مانع از تحقق چنین هدفی شد. ظهور طالبان (۱۹۹۶-۲۰۰۱م)، نتایج ناگوار تجاری برای ایران به همراه داشت.

مبانی نظری

دیپلماسی

به علت ابهام در مفهوم دیپلماسی و وسعت قلمرو و ارتباط نزدیکی که با سایر علوم دارد، به دشواری قابل تعریف بوده و تعاریف مختلفی از سوی صاحب‌نظران در این باب ارائه گردیده است. دیپلماسی اغلب به عنوان سیاست خارجی یا روش اداره روابط خارجی ادراک می‌شود. در یک تعریف جامع و کلی دیپلماسی را می‌توان روش تعامل بین بازیگران (دولتی و غیردولتی) تعریف کرد (Leguey-Feilleux, 2017:). دیپلماسی در گذشته بیشتر به موضوعاتی همچون روابط شخصی و خانوادگی پادشاهان دو کشور با یکدیگر یا مسئله جنگ و صلح مربوط می‌شد، اما در شرایط کنونی جهان، علاوه بر آنها موضوعاتی همچون روابط تجاری، مناسبات فرهنگی و علمی نیز در محور مباحثات دیپلماتیک بین کشورهای مختلف با یکدیگر و بین آنها با سازمان‌های بین‌المللی قرار گرفته است (پاک‌دامن‌جامعی، ۱۳۸۸: ۵). به عبارتی در صحنه بین‌المللی، دیپلماسی به دستیابی به خواسته‌های ملی با روش‌های صلح‌آمیز و استفاده از تکنیک‌های متقاعد کردن و مذاکره اشاره دارد (رنجبرحیدری، ۱۴۰۰).

از انواع دیپلماسی می‌توان به دیپلماسی عمومی (از ابتدا با مردم، تشکل‌های عمومی مانند شهرداری‌ها و سازمان‌های غیردولتی سروکار داشته و فعالیت‌های آن محدود به نظرات دولت نیست (محسن‌زادگان و حسینی کرانی، ۱۳۹۰: ۱۳-۱۰))، تله دیپلماسی (بر نتایج و نیز فرآیند سیاست خارجی اثر می‌گذارد (محسن‌زادگان و حسینی کرانی، ۱۳۹۰: ۱۰))، دیپلماسی مجازی (اقدامات دیپلماتیک از راه دور و انجام امور مربوطه را بدون استقرار در سفارتخانه‌های خارجی را در بر می‌گیرد و تأکیدها بر شرایط محیط بین‌الملل حاصل از تأثیر فناوری اطلاعات و ارتباط می‌باشد). دیپلماسی آرام (این نوع دیپلماسی مبتنی بر روابط دوستانه و همچنین تاریخی با قدرت‌های بزرگ است. این نوع دیپلماسی همچنین در شکل لابی‌گری سازمان‌های بین‌المللی در ژنو، واشنگتن و جاهای دیگر نیز است و به طور سنتی توسط دیپلمات‌های حرفه‌ای اعمال می‌شود (Henricson, 2000)) و دیپلماسی شبکه‌ای (همان دیپلماسی سنتی که در آن نقش دولت محدودتر بوده و تأکید اصلی بر بهره‌مندی از امکانات شبکه‌ای در فعالیت دیپلماتیک است)؛ اشاره کرد (محسن‌زادگان و حسینی کرانی، ۱۳۹۰).

دیپلماسی اقتصادی

دیپلماسی اقتصادی به اقدامات رسمی دیپلماتیکی اطلاق می‌شود که از طریق آن کشورها به دنیای بیرون وصل می‌شوند تا منافع ملی را در زمینه افزایش تجارت و صادرات، سرمایه‌گذاری و جذب سرمایه خارجی را در ابعاد دو و چند جانبه منطقه‌ای به حداکثر برسانند. (Baranay, 2009: 2؛ جمالی و سینایی، ۱۳۹۷: ۷۴-۷۳). به عبارت دیگر، دیپلماسی اقتصادی فعالیت‌هایی را شامل می‌شود که تأییدکننده منافع اقتصادی کشور در سطح بین‌المللی باشد (Baranay, 2009: 2؛ Bayen, 2011). تمرکز اصلی دیپلماسی اقتصادی بیشتر بر فرایند تصمیم‌گیری و مذاکره است تا اهمیت نسبی اقتصاد در روابط بین‌المللی. اما این تعاریف برخی موارد را شامل نمی‌شوند. تحریم‌های اقتصادی که در راستای اهداف سیاسی و امنیتی هستند، به ندرت موضوعی مرتبط با دیپلماسی اقتصادی محسوب می‌شوند.

از طرفی به نظر باین و ولکاک (۲۰۱۱)، دلایل مختلفی برای پرداختن به دیپلماسی اقتصادی یا به قول ایشان نحوه «تصمیم‌گیری در روند مناسبات اقتصاد بین‌الملل» وجود دارد که یکی از آنها، شکاف میان بحث‌های آکادمیک و واقعیت اقتصادی است. اقتصاد سیاسی بین‌الملل بجای تأکید بر رویه‌ها، بر روی فاکتورهای ساختاری مانند قدرت هر یک از دولت‌ها تمرکز نموده است یا بر تأثیر ساختار اقتصادهای ملی توجه کرده‌است. این در حالی است که هنگامی که قدرت سیاسی در تعادل است، تصمیم‌گیری اقتصادی و مذاکرات می‌تواند براین تعادل غلبه کنند.

تنش‌های دیپلماسی اقتصادی

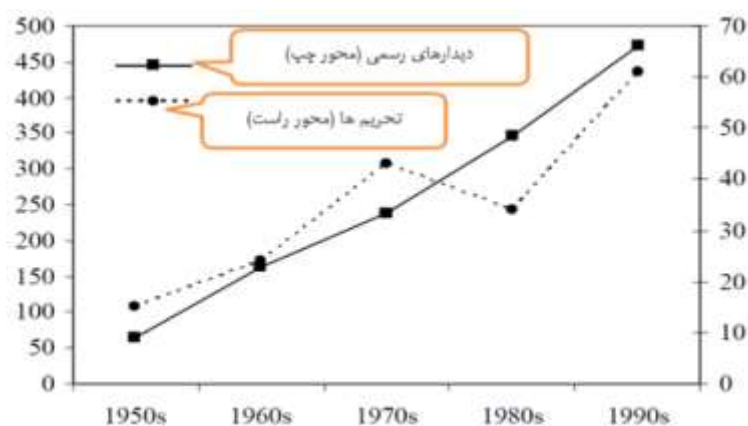
روند اجرای دیپلماسی اقتصادی با تنش‌ها و چالش‌هایی مواجه می‌شود که عبارتند از:

۱- تنش میان اقتصاد و سیاست، ۲- تنش میان فشارهای داخلی و بین‌المللی، ۳- تنش میان دولت و سایر نیروهای فعال در این عرصه.

در جهان ایده‌آل، دولت‌ها تمایل دارند مسائل اقتصادی و سیاسی را از هم جدا نگه دارند. با این حال معمولاً نهادهای سیاسی به نهادهای اقتصادی ترجیح داده شده و در مسائل بین‌المللی نیز سیاست به اقتصاد تعدی می‌کند. بدین ترتیب تنش میان اقتصاد و سیاست در ۷۰ سال گذشته افزایش پیدا کرده است. تنش امروزه دیپلماسی اقتصادی نیز، تنش میان فشارهای بین‌المللی و فشارهای داخلی است. نفوذ بین‌المللی از طریق تجارت، سرمایه‌گذاری مستقیم و جریان مالی صورت می‌گیرد (عرب‌صالحی نصرآبادی، ۱۳۹۴). این امر قبل از هر چیز تصمیم‌گیری در مورد مسائل داخلی را سخت و پیچیده می‌کند. از طرفی مسئول اصلی دیپلماسی اقتصادی وزارت خارجه است، اما در جریان تصمیم‌گیری سایر نهادها نیز دخیل می‌شود. این درحالی است که هنگامی که گروه‌های هم‌ارز دولت‌ها مشغول مذاکره برای رسیدن به توافق هستند، گروه‌های داخلی می‌توانند برای رسیدن به توافق یا عدم آن فشار وارد کنند. تنش بعدی که میان دولت‌ها و سایر نیروهای دخیل در دیپلماسی اقتصادی شکل گرفته است، از سال ۱۹۹۴ ایجاد شده‌است. نفوذ نهادهای بین‌المللی به درون اقتصادها توسط دولت‌ها جلوگیری می‌شود، اما این امر از طریق آژانس‌های بخش خصوصی-تجاری، سرمایه‌گذاران و تأمین‌کنندگان مالی رخ می‌دهد و با پیشرفت جهانی شدن، سایر گروه‌ها و جنبش‌های اجتماعی وارد دیپلماسی اقتصادی می‌گردند.

از دیگر تجارب قابل بررسی در روند همگرایی اقتصادی، اتحادیه ملتهای آسیای جنوب شرقی (آسه‌آن) است که با هدف تسریع رشد و توسعه منطقه، از طریق مشارکت همگانی کشورهای عضو، تضمین صلح و ثبات منطقه و همکاری‌های گسترده، در تایلند پی‌ریزی گردید. (محتشم دولتشاهی، ۱۳۷۵: ۱۷۲).

علاوه بر آسه‌آن، عملکرد «اگو» به عنوان سازمان همکاری اقتصادی و میزان تأثیر آن در همگرایی منطقه‌ای، که تعدادی از کشورهای خاورمیانه از جمله ایران و افغانستان نیز از اعضای آن هستند، قابل بررسی است. ایجاد سازمان همکاری به نوبه خود باید تأثیر بسزایی در افزایش روند دیپلماسی اقتصادی و ایجاد فرصت‌های همکاری داشته باشد. اما روند رو به افزایش تعامل بین‌المللی را در حوزه دیپلماسی اقتصادی در نیمه دوم قرن بیستم در عرصه سیاست‌های بین‌المللی یعنی سرکشی‌های دولتی و مجازات اقتصادی (نظیر بایکوت‌ها و تحریم‌ها) توضیح و نشان می‌دهد (نمودار ۱). تا سال ۲۰۰۰ به کارگیری مجازات‌های اقتصادی که در دستیابی اهداف سیاست خارجی کمک می‌کرد ۴ بار به اندازه سطح تحریم‌های دهه ۱۹۵۰ زیاد و سخت بود. در این دوره فعالیت‌های سیاسی خارجی عادی مربوط به سیاست بازرگانی حتی به صورت قوی‌تر افزایش یافت و همانطور که نشان داده شده است به میزان ۸ برابر در تعداد سرکشی‌های دولتی رؤسای جمهوری ایالات متحده، آلمان و فرانسه افزایش یافت (ون برژیک، ۱۳۹۴).

نمودار ۱. روند دیپلماسی اقتصادی در (۱۹۵۰-۱۹۹۹)^۲

یکی از مهم‌ترین جوانب فاز کنونی فرآیند جهانی شدن این حقیقت است که دولت‌های سابقاً کمونیست اکنون به اقتصادهای بازار محور و متمایل به بازار تبدیل شده‌اند (ون برژیک، ۱۳۹۴) و در حال حاضر این اقتصادها نسبت به گذشته به میزان بسیار بیشتری در سیستم اقتصادی جهانی سهم دارند. اگر چه عملکرد آنها تا این زمان تأثیرگذار و قابل ملاحظه است اما اغلب هنوز در شرف تکوین بوده و تا سال ۲۰۲۵، هرو و همکاران در مقاله‌شان (۲۰۰۷) پیش‌بینی می‌کنند که گروه قدیمی ملت‌های تجارت‌کننده (اروپای و آمریکای شمالی) اکثریت موقعیت‌شان را به لحاظ سهم تجارت از دست خواهند داد (ون برژیک، ۱۳۹۴).

1 . Economic Cooperation Organization.

2 Nitsch (2007, P. 1800, Table 1); all visits by Heads of State from France, Germany and the United States. Hufbauer et al (2008), database on CD-ROM.

جدول ۱- سهم تجارت کشورهای بزرگ و اتحادیه‌ها در سال ۱۹۹۵ و ۲۰۲۵

(درصد)

کشورها	۱۹۹۵	۲۰۲۵
ایالات متحده	۱۶	۱۱
منطقه یورو	۲۹	۱۸
سایر کشورهای اروپایی	۱۱	۵
ژاپن	۷	۴
چین	۲	۱۷
سایر کشورهای آسیایی	۱۴	۱۵
سایر کشورهای جهان	۲۱	۳۰

(Hervé and Koske: 2007) : منبع

با توجه به جدول، سهم تجارت آسیا ۲۳ درصد در سال ۱۹۹۵ به ۳۶ درصد در سال ۲۰۲۵ افزایش خواهد یافت، در حالی که تجارت بازار مشترک اروپا در همان دوره از ۴۰ درصد به ۲۳ درصد کاهش می‌یابد. چنین توسعه‌ای به دو عامل بستگی دارد. نخست اینکه بسیاری از شرکت‌ها در علم اقتصاد نوین دولتی و تجاری و سرمایه‌گذاری بوده و روابط آنها اغلب نیاز به همبستگی دولت‌ها (دولت به دولت) دارد. دومین عامل سهم تلفیقی ایالات متحده و بازار و بازار یک سوم مشترک اروپا است که به تجارت جهانی در سال ۲۰۲۵ کاهش خواهد یافت. این امر بی‌تردید عواقبی در پی خواهد داشت. زیرا افزایش تعداد کشورهایی که در مذاکرات تجارت جهانی شرکت داشته‌اند، باعث بروز مشکلاتی در ایجاد توافقات بین‌المللی شده و این توافقات به کندی صورت می‌گیرد. بنابراین علم اقتصادی نوین، با شرایط فرهنگی و بنیان‌گذاری متفاوت ارزش‌ها، اصول جهانی را تحت تأثیر قرار داده و بی‌تردید این موضوع اصول تجارت جهانی و سرمایه‌گذاری را نیز تحت تأثیر قرار خواهد داد. به‌ویژه اینکه ممکن است شرایط فرهنگی و بنیادین کشورهای چین و هند در مدت طولانی بر روش‌های جهانی تمایزات و ناسازگاری‌های بین‌المللی نفوذ داشته باشد (ون برژیک، ۱۳۹۴: ۶۸-۶۷).

جایگاه دیپلماسی اقتصادی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران

در مقطع آغازین انقلاب، در خصوص بسیاری از مفاهیم مرتبط با سیاست خارجی اختلاف نظرهای سیاسی و فکری وجود داشت. به همین دلیل در سیاست خارجی ایران ضعف‌های شدیدی به وجود آمده بود و تشتت و سردرگمی در ایفای یک دیپلماسی منسجم در سیاست خارجی ایران در آن مقطع، باعث ناکارآمدی دستگاه دیپلماسی کشور شد. از نشانه‌های آن نیز می‌توان به تعطیلی سفارتخانه‌ها و نمایندگی‌های ایران در بسیاری از کشورهای جهان، به ویژه کشورهای تأثیرگذار در سیاست و اقتصاد ایران، اشاره کرد. همچنین تصفیه کادر دیپلماتیک و جایگزینی آن توسط افرادی که فاقد تجربه لازم و آگاهی و شناخت کافی از اوضاع و احوال جهانی و قواعد حاکم بر روابط بین‌الملل بودند، مشکل دیگری بود که وزارت امور خارجه را در انجام وظایف سازمانی خود با مشکل مواجه ساخت (بهنود، ۷۲۰: ۱۳۷۷).

در طول دوره جنگ ایران و عراق با توجه به محدودیت دولت در زمینه ساختاری، بحران اقتصادی حاصل از تعارض با جامعه جهانی و مقابله با ابرقدرت‌های نظام بین‌الملل، دیپلماسی اقتصادی ایران جایگاه قابل توجهی را به دست نیاورده بود. علاوه بر این، با نزدیک شدن به پایان جنگ، افول اقتصادی دولت نیز بیشتر می‌شد. بیشترین اهتمام دولتمردان در این دوره توجه به اداره جنگ و کنترل شرایط داخلی است. لذا به دلیل تلقی موجود در کشور و ناامنی سرمایه‌گذاری خارجی، اقبال قابل توجهی در این زمینه صورت نمی‌گیرد. پایان جنگ عراق علیه ایران، موجب گشت تا بازسازی همه‌جانبه کشور در صدر اولویت‌های دولت قرار گیرد و به تبع آن مدل و نظام اقتصادی کشور نیز از اقتصاد متمرکز دولت - محور به سمت اقتصاد بازار حرکت کند که از آن به عنوان تعدیل اقتصادی یاد می‌شود.

موانع و چالش‌های توسعه دیپلماسی اقتصادی ایران و افغانستان

وضعیت قاچاق کالا در مرز ایران و افغانستان در دوره پهلوی

سابقه قاچاق به دوره پهلوی اول باز می‌گردد. خروج خاوروبار و دیگر کالاها از طریق قاچاق، لطمه بزرگی به اقتصاد ایران وارد می‌کرد زیرا ساکنان مرزهای ایران از حیث خاوروبار دچار مضیقه می‌شدند و از طرفی، صادرات کشور که می‌بایست در قبال تعهد ارزی انجام می‌گرفت تا ارزش حاصله از آن به مصرف کالاهای وارداتی برسد، انجام نمی‌شد. از سوی دیگر، سطح بازار صادرات کالاهای ایران را در خارج به نسبت چشمگیری کاهش می‌داد (آرشیو اسناد وزارت امور خارجه، ۴۳-۸-۱۷۰۰۴-۱۳۲۵ ش). سپس در سال ۱۳۱۳ شمسی شیوع قاچاق در خاک خراسان تا سیستان و بلوچستان که مهاجران از افغانستان وارد ایران می‌شدند و به کار قاچاق می‌پرداختند، به مسئله مهمی تبدیل شده بود (آرشیو اسناد ملی، شماره بازبایی ۲۴۰-۲۵۶۸۳: ۵۷). همچنین در این دهه، شماری از افغان‌ها علاوه بر کار قاچاق که گاهی با همدستی ایرانی‌ها صورت می‌گرفت، مدام به زدنی و قتل و غارت در نواحی مرزی مشغول بودند.

در دوره پهلوی دوم، گزارش پاسگاه‌های مرزی درباره قاچاق، به‌خصوص قاچاق نفت، بیشتر است (ادوای، ۱۳۹۵). مشکل اساسی پاسگاه‌ها این بود که قاچاقچیان، راه‌ها و مسیرهای حمل قاچاق را خیلی زود تغییر می‌دادند به همین سبب پاسگاه‌ها عملاً ارزشی نداشتند و پیوسته می‌بایست پاسگاه ناحیه تعطیل و در ناحیه‌ای دیگر تأسیس می‌شد (آرشیو سازمان اسناد ملی، شماره بازبایی ۲۴۰-۷۰۹: ۱۰).

بعلاوه، از آنجا که اقتصاد افغانستان متکی به کشاورزی بود و اغلب محصولات کشاورزی صادر می‌شد، پدیده قاچاق در مرزها می‌توانست آسیب بزرگی برای اقتصاد این کشور باشد. در سال ۱۳۲۵ شمسی به سبب کم‌آبی در افغانستان، محصولات دیمی به کلی سوخته و محصولات آبی هم به همین سبب خوب عمل نیامدند. همچنین محصول شلتوک به کلی خراب بود و دولت برای واردات گندم و برنج از کشورهای همسایه دست به کار شد. این بهترین موقعیت برای قاچاقچیان کالا بود زیرا می‌توانستند از مرزهای زابل، یوسف‌آباد، یزدان و دیگر نواحی، گندم، برنج یا غلات دیگر بخرند. اما وزارت کشاورزی و ماموران مرزی ایران باید مراقبت می‌کردند تا اجناس به طور قاچاق از مرز خارج نشود (آرشیو اسناد وزارت امور خارجه، ۲۲-۸-۱۷۰-۴/۱۳۲۵ ش).

در سال ۱۳۲۶ شمسی، تجزیه هندوستان و تشکیل کشور پاکستان باعث کاهش مبادلات بازرگانی بین ایران و این کشورها شد (شیبیری و آقایی، ۱۳۹۹). با تشکیل این کشور، کالاهای صادراتی ایران به زاهدان و از آنجا از طریق راه‌آهن به هندوستان حمل می‌شد. بازرگانان هندی هم کالاهای خود را از همین راه به ایران می‌آوردند. افغان‌ها نیز کالاهای خود را از راه هندوستان صادر می‌کردند. کالاهایی که از راه زمینی از ایران و افغانستان به هند صادر می‌شد، از حقوق و تحصیل پروانه ورود، به کلی معاف بود. در صورتی که هندی‌ها، برای مسیرهای دریایی ۳۰ تا ۴۲ درصد ارزش کالا، حقوق گمرکی دریافت می‌کردند. در نهایت تشکیل کشور پاکستان، تمام فعالیت‌های اقتصادی و بازرگانی میان کشورهای هند، ایران و افغانستان را به یکباره مختل کرد. چنان که با وقوع اولین زد و خورد و ناامنی، دیگر کالایی از هندوستان از طریق راه‌آهن به مقصد ایران و افغانستان حمل نشد. پاکستان به عنوان همسایه جدید ایران و افغانستان، هیچ‌گونه کالای صنعتی نداشت و از لحاظ مواد خام و محصولات کشاورزی مانند ایران و افغانستان باید بازار فروش می‌یافت. حتی از نظر مواد نفتی، ذغال سنگ و کالاهایی مانند قند و شکر، به قدری نیازمند بود که بیم آن می‌رفت قاچاقچیان برای جلب منفعت، این قبیل کالاها را از ایران به آنجا انتقال دهند.

بعدها هندوستان معافیت‌های گمرکی از طریق دریا را نیز ملغی و صدور کالا به ایران را به دریا محدود کرد. در پی این مسائل، درآمد گمرک زاهدان در سال ۱۳۲۶ شمسی چنان کاهش یافت که بسیاری از کارمندان، خدمت‌گزاران و باربرها برکنار یا اخراج شدند و گمرک خاش و ایرانشهر نیز تعطیل و به حال انحلال درآمد.

قاچاق در موارد بیان شده محدود نماند و در دهه ۱۳۵۰ شمسی در مرز ایران و افغانستان، مالکان دام‌های گوسفند که بیشتر افغانی بودند، دام‌های خود را به صورت قاچاق وارد ایران می‌کردند و دو برابر قیمت افغانستان می‌فروختند. قاچاق دام

در مرزهای شرقی در تمام این دهه ادامه یافت و یکی از رایج‌ترین نوع قاچاق در مرزهای ایران و افغانستان محسوب می‌شد (wilde,2002:19).

قاچاق؛ چالشی در روابط اقتصادی ایران و افغانستان

همسایگی ایران با بزرگترین تولیدکننده تریاک در جهان (افغانستان) و قرار گرفتن در مسیر بازار مصرف این مواد (اروپا و آمریکای شمالی) عامل مهمی در امنیت مرزهای شرقی است. ایران در مسیر دو منبع اصلی تولید (افغانستان) و مصرف (اروپا) مواد مخدر قرار دارد (کریمی پور، ۱۳۷۹: ۱۵۱). صدور مواد مخدر از افغانستان به ایران برای مصرف داخلی و انتقال به اروپا، در شمار منابع اصلی و فعال تنش بین دو کشور بوده است. از منظر دولتمردان ایرانی، مکانیزم ورود، توزیع و حمل و نقل مواد مخدر، بخشی از اقدامات قدرتهای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای بر علیه ایران است که هدف نهایی آن، ایجاد اختلال در امنیت داخلی کشور می‌باشد. با این اوصاف، ترانزیت مواد مخدر از افغانستان به سمت ایران، چالش‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را در پی داشته است. رهبران طالبان در زمان حکومت خود بر افغانستان، تولید مواد مخدر و ارسال آن به کشورهایی مانند ایران را مباح اعلام کرده بودند. حتی رهبر گروه طالبان، توقیف تولید قاچاق مواد مخدر را منوط به پذیرش و به رسمیت شناختن این گروه به وسیله سایر کشورها، از جمله ایران، می‌دانست.

در سال ۱۹۹۶ میلادی با بسط قدرت طالبان در افغانستان، مرزهای این کشور با ایران، به مرکز فعالیت کاروان‌های بزرگ مواد مخدر تبدیل شد. براساس اطلاعات بدست آمده از زندانیان افغانی و تجهیزات بدست آمده از آنها، مقامات طالبان از طریق کنترل مناطق کشت، اسکورت قاچاقچیان تا دهات مرزی و تجهیز آنها به سلاح‌های گرم و تجهیزات و وسایل ارتباطی مدرن، در امر قاچاق مواد مخدر از مسیر ایران دخالت داشته‌اند. انطباق فضای سرزمینی ایران با معبرهای اصلی ترانزیت مواد مخدر به اروپا و همجواری این فضا با قطب اصلی تولید تریاک جهانی واقع در جنوب و مرکز افغانستان و شمال غرب پاکستان، در ناامن‌سازی ارز حاشیه‌های شرقی و جنوب شرقی کشور، نقش بی بدیل ایفا می‌کند. از سوی دیگر درهم‌آمیختگی مسأله ترانزیت مواد مخدر با شرارت و رقابت‌های ایدئولوژیک و سیاسی طالبان با جمهوری اسلامی ایران، باعث افزایش گسترده عمق و عملکردهای نامنی‌های ناشی از صدور ترانزیت مواد مخدر در شرق و جنوب شرق کشور شده است (زرقانی، ۱۳۸۵: ۱۸۵).

با وجود از بین رفتن حکومت طالبان نیز، ایران در کوتاه مدت از قاچاق مواد مخدر متضرر شده است و به نظر می‌رسد در آینده نیز در صورت عدم شکل‌گیری حکومت مرکزی قوی در افغانستان، از این مسأله آسیب بپذیرد. قاچاق مواد مخدر به صورت مستقیم بر سلامت جامعه و بویژه قشر جوان و به صورت غیرمستقیم بر اقتصاد، تأثیر منفی می‌گذارد. بنابراین ایران بایستی در حال حاضر از حکومت موجود در افغانستان حمایت سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جدی به عمل آورد.

هیدروپلیتیک هیرمند و تأثیر آن بر روابط ایران و افغانستان در دوره پهلوی و جمهوری اسلامی ایران

هیدروپلیتیک در ادبیات جغرافیای سیاسی به واکاوی جایگاه منابع آب در مناسبات قدرت واحدهای سیاسی - فضایی در مقیاس فروملی، ملی و فراملی می‌پردازد (کاویانی راد، ۱۳۹۲). ایران و افغانستان سالهاست بر سر میزان آب مورد استفاده طرفین از رودخانه هیرمند، دچار اختلافات اساسی هستند (میان آبادی، ۱۳۹۶: ۲۵). نخستین مذاکرات مستقیم ایران و افغانستان بر سر اختلافات آبی دوجانبه به دوره پهلوی باز می‌گردد. در سال ۱۳۱۲ شمسی (۱۹۳۲ میلادی)، بین ایران و افغانستان قراردادی جهت تقسیم آب به امضا رسید. اختلاف درباره مکان تقسیم آب بود و ایران اصرار داشت که چهار برجک به عنوان نقطه تقسیم آب در چخانسور معین شود، اما افغانستان این امر را به بندکمال خان منتقل کرد. سفیر ایران توصیه کرد قراردادی بر پایه قوانین بین‌المللی امضا شود، تا از احتمال احداث نهرهای جدید توسط افغانستان با کمک مهندسان خارجی و کم آبی احتمالی برای ایران جلوگیری شود. زیرا هرچه زمان بیشتری می‌گذشت، افغان‌ها فرصت بیشتری داشتند تا با کمک مهندسان خارجی نهرهای جدید احداث کنند. در نتیجه، ایران دچار کم‌آبی می‌شد و در عمل انجام شده قرار می‌گرفت و اعتراضات دیگر فایده ای نداشت (رخشانی، ۱۳۸۵: ۱۳۲).

وزارت مالیه برای جلوگیری از اقدامات افغان‌ها، مهندس شیرازی را به سیستان فرستاد تا از محل بازدید کند. براساس گزارش او، افغان‌ها با حفر نهرهای بسیار در سال‌های مختلف، آب اضافی چخانسور را به سیستان هدایت می‌کردند و در همان زمان، سیل، زمین‌های چخانسور را احاطه کرد که در اثر حفر همین نهرها بود. همچنین احداث نهرهای جدید در افغانستان و نرسیدن آب به منطقه میانکنگی و نقاط دیگر در سال ۱۳۱۵ شمسی (۱۹۳۵ میلادی) موجب گرانی گندم در سیستان هم شد (سرگری، ۱۳۹۳: ۴۳).

در سال ۱۳۱۸ شمسی (۱۹۳۹ میلادی)، آب رودهای سیستان تا حد زیادی بالا آمد و اراضی وسیعی را که در دلتا کشت می‌شد تحت تأثیر قرارداد. فراوانی آب هیرمند در اوایل دهه بیست مشکلی را در روابط ایران و افغانستان به وجود نیلورد، ولی عدم بارندگی در سال ۱۳۲۶ شمسی (۱۹۴۸ میلادی) سطح آب هیرمند را کاهش داد. مردم سیستان به مجلس شورای ملی نامه ای نوشتند که دولت افغانستان حبابه چند هزار ساله ۲۵۰۰۰۰ نفر سیستانی را به ناحق گرفته و اقداماتی که دولت انجام داده نتیجه‌ای نداشته و خواستار گرفتن حق خود در فصل زراعت شدند. در نامه دیگری از طرف رعایای سیستان، علت این خشکسالی ایجاد سد توسط افغان‌ها در خواجه علی از توابع افغانستان بیان می‌شود (سیستانی، ۱۳۶۷: ۷۱).

دولت ایران در کمیسیون مشترک با هدف تعیین سهم ایران از آب هیرمند مشارکت کرد. اختلافات بر سر انحصار تصمیم‌گیری کمیسیون به دلتای رود هیرمند یا تعیین سهم ایران از آب اضافی ناشی از ساخت سدها بود. مذاکرات با حضور کارشناسان آمریکایی و دو طرف در واشنگتن آغاز شد، اما به توافقی نرسید و در بن‌بست گرفت. ایران بر انعقاد قرارداد بر اساس ۲۶ مترمکعب در ثانیه اصرار داشت اما هیچ یک از پیشنهادهای آن قبول نشد و مذاکرات به نتیجه نرسیدند.

در اختلاف ایران و افغانستان درباره تقسیم آب رودخانه هیرمند، مذاکراتی در سال ۱۹۷۳ (۱۳۵۱ شمسی) به تصویب معاهده‌ای منجر شد. در دوره حکومت طالبان در افغانستان، روابط ایران و افغانستان در این زمینه تنش زیادی داشتند. پس از سقوط طالبان، در سال ۲۰۰۱ (۱۳۸۰ شمسی)، سند همکاری بین دو کشور امضا شد و تاکید شد که بر اجرای معاهده ۱۹۷۳ در تقسیم آب هیرمند تمرکز شود. بر اساس این توافق، هر ثانیه ۲۶ مترمکعب آب باید به سیستان و دریاچه هامون تخصیص پیدا کند. اما ساخت سد کمال خان تغییراتی در جریان آب ایجاد کرده است که منجر به خشک شدن بخشی از دریاچه هامون شده است (سینایی، ۱۳۹۰: ۲۰۴). تداوم اختلاف نظر افغانستان و ایران در زمینه استفاده از آب رودخانه‌های هیرمند می‌تواند در بلندمدت تأثیرات جدی بر امنیت ملی ایران در شرق داشته باشد (خوش‌سیما و محجوبی، ۱۴۰۰) و در این شرایط، برخی رقبای جمهوری اسلامی ایران در منطقه نیز از موضوع آب برای فشار بر جمهوری اسلامی بهره‌برداری می‌کنند. با این حال، همکاری و هماهنگی در زمینه منابع آبی می‌تواند موجب فرصت‌هایی برای همکاری میان دو کشور شود.

حق آبه هیرمند چالشی در روابط اقتصادی دو کشور

همانطور که بیان شد، اختلاف بین ایران و افغانستان بر سر استفاده از آب رودخانه هیرمند از زمان شکل‌گیری مرزهای شرقی ایران با دخالت انگلیسی‌ها آغاز شد. افغانستان در صدسال گذشته با استفاده بیشتر از آب هیرمند، جریان آب به سوی سیستان ایران را کاهش داده است، که این موضوع منجر به کاهش وسعت زمین‌های کشاورزی در سیستان و کوچکتر شدن دریاچه هامون گردیده است. افغانستان به طور ویژه منابع آب رود هیرمند را بیشتر از قبل بهره برده و این امر نقش مهمی در اقتصاد افغانستان و کاهش فقر ایفا می‌کرد. علاوه بر این استفاده بیشتر افغانستان از منابع آب رود هیرمند و وابستگی زیاد ولایت‌های (استان‌های) جنوبی و جنوب غربی افغانستان به آب هیرمند و افزایش استفاده از آب رودخانه، سبب گردیده رودخانه هیرمند و مسائل مرتبط با آن در افغانستان جنبه ملی پیدا کرده و مورد توجه عموم مردم افغانستان قرار گرفته است. در حالیکه سیستان قسمت کوچکی از سرزمین پهناور ایران را شامل می‌شود و موضوع آب هیرمند و جریان آن به سوی سیستان، جنبه محلی یافته که موجب انعطاف دولت ایران در برابر افغانستان در این مورد در صد سال گذشته شده است (امیری‌نیا، ۱۳۸۴: ۹۰). اما از طرفی، حجم کم آورد رودخانه موجب شده که مردم سیستان به دلیل وابستگی مستقیم و غیرمستقیم به هیرمند، شغل و درآمد خود را از دست بدهند و مهاجرت گسترده از منطقه سیستان، از بین رفتن اقتصاد محلی و تغییر شیوه زندگی مردم ساکن دشت سیستان را منجر شود.

به عبارتی دیگر، رودخانه هیرمند به عنوان یک رودخانه بین‌المللی در منطقه خاورمیانه مورد توجه قرار گرفته است و اقتصاد محلی دو سوی مرز ایران و افغانستان (بخصوص افغانستان) را به شدت تحت تأثیر قرار داده و کاهش سهم هر کدام، پیامدهای امنیتی بسیاری را در پی داشته است. به عنوان مثال، منطقه سیستان ایران، قسمت انتهایی یک حوضه محصور در خشکی است که در یکی از خشک‌ترین مناطق جهان قرار گرفته است. ساکنان این منطقه وابستگی زیادی به محصولات هامون داشته و دارند، از این‌رو هنگامی که حجم آورد رودخانه به سیستان دچار کمبود یا به طور کامل قطع شود، این وابستگی به فروپاشی اقتصاد محلی منجر می‌شود. هم‌اکنون نیز، خشکسالی‌های رخ داده و قطع سهم حقایب ایران از سوی افغانستان، فرآورده‌های غذایی محلی را کاهش، فقر گروه‌های حاشیه‌نشین جامعه را بیشتر و مهاجرت‌های گسترده را دامن زده است. همچنین کاهش و قطع جریان رودخانه، موجب تغییر شیوه زندگی برخی از ساکنان منطقه از کشاورزی و ماهیگیری به فعالیت‌هایی چون قاچاق موادمخدر، کالا و سوخت شده است (لطفی، ۱۳۹۴: ۶۶).

قرار داشتن سرچشمه‌های رودخانه هیرمند در فضای سرزمینی افغانستان، سبب شده است تا دولت افغانستان در دهه‌های گذشته از هیرمند به عنوان ابزاری سیاسی، سیاست خارجی و مواضع ایران را تحت نفوذ قرار داده و در مواقعی خاص امتیاز بگیرد. این در شرایطی است که ایران به طور عمده از راه هیرمند به منابع آبی خارج از مرزهای خود و به طور مشخص به افغانستان وابسته است و این امر نوعی چالش ژئوپلیتیکی برای ایران به شمار می‌رود (حافظنیا و همکاران، ۱۳۸۵: ۵۰).

وضعیت روابط اقتصادی دو کشور در مسئله حمل و نقل و راه‌ها در دوره پهلوی و جمهوری اسلامی

در دوره پهلوی دو کشور ایران و افغانستان درگیر مشکلات داخلی پس از جنگ جهانی دوم بودند، به همین دلیل با وجود نیاز، توانایی و به نوعی فرصت بهره‌برداری از راه‌های ترانزیتی را در مرزها نداشتند. در این دوره با اینکه استفاده از راه‌های ایران برای بازرگانان افغانستان پرمفعت بود و حتی باعث گردید که به راحتی روابط خود را با شوروی قطع کنند، اما هر بار که با شرایط بهتری از سوی کشورهای هند، شوروی و پاکستان مواجه می‌شدند، به موضع اولیه خود باز می‌گشتند. این کار باعث شد هیچ‌گاه در این مدت، راه‌های ترانزیتی دو کشور آنگونه که دو طرف می‌خواستند مورد بهره‌برداری قرار نگیرند. همچنین ایران نمی‌توانست به قول مساعد افغانستان امیدوار باشد چون در مواردی که مُصر به تکمیل کردن راه آهن تهران - مشهد و ادامه آن به سوی مرز تا افغانستان بود، افغانستان تمایلی به انجام این کار نداشت.

نقش منفی سایر کشورها در روابط اقتصادی ایران و افغانستان

پاکستان

پاکستان منافع فراوانی را در افغانستان دنبال می‌کند، از جمله نفوذ در بازارهای منطقه، رقابت سیاسی و اقتصادی با ایران به هند، عبور خطوط انرژی از آسیای مرکزی و استفاده از بنادر کراچی و گوادر با هدف رقابت با بندر چابهار و بندرعباس، که هر دو، محور اقتصادی مناسب ایران با افغانستان را تحت‌الشعاع قرار می‌دهند (آقاجری و کریمی، ۱۳۹۴: ۶۵). هر اندازه پاکستان بتواند در حوزه اقتصادی افغانستان موفقیت بیشتری کسب کند، ایران به همان میزان متضرر خواهد شد، زیرا یکی از دلایل وجود محورهای ترانزیتی در شرق کشور، محروم کردن ایران از مزیت‌های ترانزیتی و فعالیت‌های تجاری با کشورهای همسایه شرقی است (عزتی و شکری، ۱۳۹۳: ۷۹).

افزون بر این، پاکستان برای تحقق اهداف اقتصادی، سعی در امتیازگیری‌های سیاسی از دولت کابل دارد. پاکستان، متحد قدیمی آمریکا و عربستان در منطقه، می‌کوشد افراد، احزاب و جریان‌های متمایل به اسلام‌آباد را در مناصب کلیدی دولت افغانستان به قدرت برساند و زمینه را برای نفوذ هرچه بیشتر خود، همانند دوره طالبان نخستین کشور نقش آفرین در معادلات اقتصادی و سیاسی افغانستان بود، فراهم کند تا از این طریق کشورهای رقیبی مانند ایران را در این کشور منزوی کند (شفیعی و عیدوزایی، ۱۳۹۲: ۱۱۱).

چین

چین، رقیب نخست ایران در صادرات کالا به افغانستان است. در ابتدا عمده‌ترین هدف این کشور در افغانستان، منافع اقتصادی از قبیل سرمایه‌گذاری برای استخراج معادن مس و آهن بود. در ابتدا در سال ۲۰۰۷، امتیاز بهره‌برداری از

بزرگ‌ترین معدن مس جهان در جنوب کابل را بدست آورد (جالینوسی و خانی، ۱۳۹۱: ۷) و در سال ۲۰۱۱ نیز در سرمایه‌گذاری در بازار داخلی افغانستان، از کشورهای بسیاری سبقت گرفت (یوسفی و همکاران، ۱۳۹۷: ۲۰۹). افزون بر این طی چند سال اخیر، افزایش تولیدات و نیاز چین به بازارهای فروش انبوه سبب شده است که بیش از ۷۰ درصد پارچه‌های وارداتی به افغانستان از طریق این کشور انجام شود که به علت قیمت و کیفیت پایین پارچه‌ها و لباس‌های چینی، پارچه و پوشاک ایرانی به دلیل قیمت بالاتر مورد توجه تجار افغان قرار نمی‌گیرد. این مسئله باعث شده تا ایران قدرت رقابت با چین را در افغانستان از دست بدهد (نجفی و همکاران، ۱۳۸۹: ۲۶۴).

آمریکا

محاصره اقتصادی ایران یکی از اهداف ایالات متحده آمریکا است. (دهقانی‌فیروزآبادی و دامن‌پاک‌جامی، ۱۳۹۵: ۵۲). به همین علت کنار گذاشتن ایران از کنسرسیوم نفتی آذربایجان، خط لوله پیشنهادی گاز ترکمنستان از مسیر افغانستان و پاکستان، خط لوله باکو-تفلیس-جیهان (۲۰۱۶)، به عنوان سیاسی‌ترین خط لوله نفت جهان و نماد حاکمیت سیاست بر اقتصاد، در کنار ناراضی‌های شدید آمریکا از برنامه‌هایی مانند موافقت‌نامه گاز ایران و ترکیه، انتقال گاز ایران به شبه قاره هند از طریق خط لوله صلح و نیز مخالفت با پیشنهاد تشکیل اوپک گازی از سوی ایران را می‌توان از جمله تلاش‌های واشنگتن برای تضعیف ایران برشمرد که به نوبه خود موجب تضعیف جایگاه ایران در افغانستان شده است (بیژن و رحمانی‌واسوکالایی، ۱۳۹۵: ۷۴).

علاوه بر موارد ذکر شده می‌توان به منصرف شدن برخی شرکت‌های افغانستانی از خرید مصالح ساختمانی ایرانی به علت فشارهای آمریکا (تیشه‌پار، ۱۳۹۱: ۱۰) و موفقیت ایالات متحده و کارگزاران آن در عدم واگذاری طرح‌های بازسازی به شرکت‌های ایرانی و انزوای تجار ایران در این کشور (نجفی و همکاران، ۱۳۸۹: ۳۲۲) اشاره کرد.

با وجود این، چنانچه دخالت‌های سیاسی آمریکا در منطقه و افغانستان کاهش یابد، شرایط مناسبی برای حضور گسترده ایران در افغانستان فراهم خواهد شد. به گونه‌ای که علاوه بر صادرات کالا، ایران می‌تواند در بُعد صدور خدمات فنی و مهندسی در افغانستان به طور موثری عمل کند (برادران شرکاء، ۱۳۸۰: ۴۸).

عدم امنیت در افغانستان چالشی در روابط اقتصادی دو کشور

امروزه اگرچه افغانستان در مسیر قوت گرفتن و نقش‌پذیری در سطح منطقه ای و فرامنطقه‌ای گام برداشته است، اما این توان بالقوه فعلاً در اثر ظهور گروه‌های وابسته به داعش در این کشور، با تهدیدات جدی روبه رو است. ظهور داعش، منافع اقتصادی ایران در افغانستان را با تهدید مواجه ساخته است؛ به گونه‌ای که افزایش عملیات انتحاری توسط این گروه در افغانستان ضمن کاهش ریسک‌پذیری تجار و سرمایه‌گذاران ایرانی، منجر به افزایش نگرانی‌های زیادی در بین مقامات ایرانی شده است (یوسف‌زهی و فرزانه‌پور، ۱۳۹۶: ۱۷۷). گروه‌های وابسته به داعش، ضمن بهره‌برداری ماهرانه از ضعف دولت افغانستان در نواحی مرزی، از طریق فرآیند گفتمان امنیتی‌کننده و کنش گفتاری (غیر مشروع جلوه دادن دولت)، توانسته‌اند با جلب اذهان عمومی پایگاه‌های خود را گسترش دهند و بر ناامنی‌های داخلی و مرزی این کشور بیفزایند. افزایش هواداران داعش در افغانستان در راستای مصالح امنیت ملی ایران به ویژه امنیت روابط اقتصادی تهران-کابل نبوده و دولتمردان دو کشور باید اقدامات و سیاست‌های لازم در این خصوص را مدنظر قرار دهند. تهدیدات جدی چنین گروه‌ها و شبه نظامیانی زمانی بیشتر احساس می‌شود که اینان در صورت پیدایش هرگونه شکاف سیاسی در دولت، بلافاصله از یک حکومت جدید و جایگزین آن (نظیر آنچه در عراق اتفاق افتاد)، سخن خواهند گفت (دووید و همکاران، ۱۳۸۶: ۹۲).

نتیجه‌گیری

در دوره پهلوی افغان‌ها به سبب مسئله پشتونستان، دوری راه‌های روسیه و هزینه بالای آن و همچنین خودداری شرکت‌های بین‌المللی از بیمه کالاهای آنها، عملاً امکان استفاده از مسیرهای شمالی (روسیه) و جنوبی (هند و پاکستان) را برای ترانزیت کالا از دست دادند. در پی این اتفاق، افغان‌ها برای تامین کالاهای مورد نیاز به صادرات و واردات با ایران تمایل نشان دادند. در

نتیجه دو کشور با هم موافقت‌نامه‌های بازرگانی و ترانزیتی برای گسترش مناسبات منعقد کردند. صادرات و واردات میان دو کشور در این دوره هرچندگاه تحت تاثیر مسائل بین‌المللی، داخلی و قاچاق در مرزها قرار می‌گرفت.

در بررسی روابط اقتصادی میان دو کشور باید به تحركات داخلی افغانستان و دخالت‌های روسیه هم توجه کرد. زیرا افغان‌ها وقتی با روس‌ها به توافق می‌رسیدند، دیگر تمایل چندانی به ادامه همکاری گسترده با ایران نشان نمی‌دادند. سقوط دولت داودخان در سال ۱۹۷۸ و پیروزی انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۹۷۹ میلادی، اقتصاد ملی دو کشور و معادلات اقتصاد بین‌الملل را تغییر داد. افغانستان پس از این کودتا به اقتصاد مارکسیستی گرایش یافت و شوروی به طور کامل در اقتصاد این کشور خیمه زد. رابطه دیپلماتیک ایران با این کشور نیز تا سال ۱۹۹۲ قطع بود. در این سال که با آغاز دهه ۷۰ خورشیدی همزمان است، تعاملات بازرگانی میان دو کشور از سر گرفته شد. افغانستان با کمک ایران به حلقه تجاری کشورهای عضو اکو پیوست و ایران توانست در سال‌های ۱۹۹۲ و ۱۹۹۳ پس از هند، پاکستان، چین و ژاپن، رتبه پنجم صادرات کالا به این کشور را در دست گیرد. اما تشدید بی‌ثباتی سیاسی در دولت مجاهدین افغان، روابط اقتصادی دو کشور را به بی‌ثباتی جدیدی کشاند و زمینه‌ساز ظهور «اقتصاد سیاسی بنیادگرایانه طالبان» شد. ایران طالبان را به رسمیت نشناخت و روابط دیپلماتیک دو کشور بار دیگر قطع شد. این روند تا سال ۲۰۰۱ ادامه یافت.

درنهایت از مجموع آنچه گفته شد، می‌توان چنین ارزیابی کرد که کشور ایران و افغانستان دارای مزیت‌های نسبی سرزمینی و انسانی برای یکدیگر هستند. اما عدم مدیریت درست این امتیازات و حضور قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در افغانستان به دلیل اهمیت ژئوپلیتیکی این کشور و در نتیجه بروز تهدیداتی مانند تروریسم و نیز بروز مسئله قاچاق و تهدید امنیت ملی ایران از داخل کشور افغانستان، همچنین مسائل آب و تشدید اختلافات هیدروپلیتیکی و عدم مدیریت درست آن از سوی دو کشور، مانع از ایجاد یک رابطه پایدار و مبتنی بر حسن همجواری بر محور واقعیت‌های ژئوپلیتیکی شده است. این امر از یک سو سبب تشدید فقر و عدم توسعه‌یافتگی در افغانستان و در نتیجه تشدید افراط‌گرایی، دخالت قدرت‌های بیگانه، افزایش قاچاق و تعداد مهاجران و در نتیجه ایجاد یک روند تساعدی در مشکلات بین دو کشور شده است. این امر بر تداوم توسعه نیافتگی و بی‌ثباتی و ناامنی در افغانستان و توسعه نیافتگی در محور شرق و جنوب شرقی ایران و تهدیدات امنیت ملی برای ایران شده است. بنابراین به رغم بهره‌مندی ایران از موقعیت مناسب برای افغانستان، به دلیل حضور قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای رقیب یا دشمن و با سطح نفوذ بالای اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و امنیتی و نظامی در افغانستان، ظرفیت‌ها و قوت‌های سرزمینی ایران در این رابطه با ناکارآمدی جدی مواجه شده است.

دولت ایران بایستی این واقعیت ژئوپلیتیکی را درک کند که تنها با عناصر مادی ژئوپلیتیکی، بدون در نظر گرفتن کنشگری فعال بازیگران عرصه سیاست خارجی، توان فرصت‌زایی و تقویت جایگاه در کشور افغانستان و هر کشور دیگر را ندارد و یک دیپلماسی فعال، روابط اقتصادی راهبردی و هدفمند و نیز یک نگاه امنیتی هوشمندانه به محیط خارجی و کشورهای جهان به ویژه همسایگان است که می‌تواند سبب توفیق ایران در محیط خارجی و به عنوان مثال کشور افغانستان، شود. کشور افغانستان نیز به یک دیپلماسی پویا در حوزه‌های سیاسی و امنیتی با ایران نیاز دارد و هر دو کشور باید این واقعیت را درک کنند که امنیت و توسعه کشورهای همسایه یکی از تضمین‌های اصلی توسعه و امنیت در فضای ملی خودشان است. تأکید بر مناطق راهبردی ایران برای برون‌رفت افغانستان از قفل‌شدگی سرزمینی و نیز استفاده از فضای افغانستان برای تجارت ایران با چین و شرق آسیا و آسیای مرکزی و نیز توجه به بازار مصرف و سرمایه‌گذاری در افغانستان از طریق در پیش گرفتن یک دیپلماسی واقع‌گرایانه و پویا و هوشمند، شرط بهره‌مندی دو کشور از تمامی مزیت‌های نسبی ژئوپلیتیکی یکدیگر است.

منابع

۱. ادوای، مظهر. (۱۳۹۵). صادرات و قاچاق نفت و فرآورده‌های نفتی ایران به افغانستان در دوره پهلوی دوم (۱۳۲۰ - ۱۳۵۷ش). پژوهشنامه خراسان بزرگ 73-84, (22) 7.
۲. آرشیو اسناد وزارت امور خارجه، ۴۳-۸-۱۷۰۰۴-۱۳۲۵ ش؛ ۲۲-۸-۱۷۰-۴/۱۳۲۵ ش.
۳. آرشیو سازمان اسناد ملی، شماره بازپایی ۲۴۰-۲۵۶۸۳: ۵۷؛ شماره بازپایی ۲۴۰-۷۰۹: ۱۰.
۴. آقاجری، محمدجواد و کریمی، مرتضی. (۱۳۹۴). نقش بازیگران منطقه‌ای در فرایند دولت‌سازی افغانستان در دوران طالبان و پساتالبان، مطالعات روابط بین‌الملل، دوره ۸، زمستان، شماره ۳۰.
۵. امیری‌نیا، داریوش. (۱۳۸۴). بررسی چالش‌های جغرافیایی موثر در توسعه روابط ایران و افغانستان، پایان نامه کارشناسی ارشد.
۶. بهنود، مسعود. (۱۳۷۷). ۲۷۵ روز بازرگان، تهران: علم.
۷. بیژن، عارف و رحمانی‌واسوکلایی، محسن. (۱۳۹۵). نقش اکو در توسعه روابط اقتصادی کشورهای عضو، سیاست، سال ۱، بهار، شماره ۹.
۸. تیشه‌یار، ماندانا. (۱۳۹۱). نگاهی به ملاحظات جمهوری اسلامی ایران درباره حضور ناتو در افغانستان، مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، دوره ۱۸، تابستان، شماره ۷۸.
۹. جالینوسی، احمد و خانی، اعظم. (۱۳۹۱). جایگاه افغانستان و قرقیزستان در راهبرد آمریکا در منطقه هارتلند جدید، مطالعات منطقه‌ای: آمریکاشناسی-اسرائیل‌شناسی، سال ۱۴، زمستان، شماره ۱۰.
۱۰. جمالی، جواد؛ سینیایی، وحید. (۱۳۹۷). دیپلماسی اقتصادی ج.ا.ایران در افغانستان و مدیریت اختلافات آبی دو کشور، فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی، پاییز، دوره ۸، شماره ۲۸.
۱۱. حافظ‌نیا، محمدرضا؛ مجتهدزاده، پیروز و علی‌زاده، جعفر. (۱۳۸۵). هیدروپلیتیک هیرمند و تأثیر آن بر روابط سیاسی ایران و افغانستان، تابستان، فصلنامه علوم انسانی، شماره ۴۵.
۱۲. خوش‌سیمما، امیر و محجوبی، عماد. (۱۴۰۰). شناسایی مسائل مدیریت منابع آب مرزی از دیدگاه دیپلماسی آب (مطالعه موردی: رودخانه هریرود). فناوری‌های پیشرفته در بهره‌برداری آب، دی ۱۴۰۰، دوره ۱، شماره ۱، صفحه 48-69.
۱۳. دهقانی‌فیروزآبادی، جلال و دامن‌پاک‌جامی، مرتضی. (۱۳۹۴). جایگاه دیپلماسی اقتصادی در سیاست خارجی دولت یازدهم، فصلنامه سیاست خارجی، شماره ۲۴.
۱۴. دوویدل، پاپ؛ بویزان، باری؛ ویور، الی. (۱۳۸۶). چارچوبی تازه برای تحلیل امنیت، ترجمه علیرضا طیب، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی.
۱۵. رخشانی، محمدعلی. (۱۳۸۵). مرزبندی‌های سیستان در تاریخ معاصر ایران، زاهدان، تفتان.
۱۶. رنجبرحیدری، وحید. (۱۴۰۰). دیپلماسی نوین؛ مطالعه موردی ایران، فصلنامه علمی مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی، پائیز ۱۴۰۰، دوره ۱۱، شماره ۴۰.
۱۷. زرقانی، سیدهادی. (۱۳۸۵). عوامل موثر در امنیت مرزی با تاکید بر مرز شرقی ایران و افغانستان، مجله علوم جغرافیایی، شماره ۱، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی - تهران - دانشگاه تربیت مدرس.
۱۸. سرگزی، زهرا. (۱۳۹۳). جایگاه هیرمند در جغرافیای سیاسی و اقتصادی سیستان در دوره پهلوی، پژوهشنامه تاریخ اجتماعی و اقتصادی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، پاییز و زمستان، سال سوم، شماره دوم.
۱۹. سیستانی، محمد اعظم. (۱۳۶۷). سیستان سرزمین ماسه‌ها و حماسه‌ها جلد اول و دوم، کابل، مطبعه دولتی.
۲۰. سینیایی، وحید. (۱۳۹۰). هیدروپلیتیک، امنیت و توسعه همکاری‌های آبی در روابط ایران، افغانستان و ترکمنستان.

۲۱. شفیعی، اسماعیل و عیدوزایی، نعیم. (۱۳۹۲). نقش حمایت خارجی در احیای طالبان در افغانستان، مطالعات شبه‌قاره، سال ۵، پاییز، شماره ۱۶.
۲۲. شیپری، مریم و آقایی، صدیقه. (۱۳۹۹). وضعیت اقتصادی و تجاری میرجاوه در عصر پهلوی دوم. فصلنامه علمی پژوهش‌های تاریخی. سال دوازدهم، تابستان، صفحه ۷۱-۸۶.
۲۳. عزتی، عزت‌الله و شکری، شمس‌الدین. (۱۳۹۳). خراسان بزرگ محور ترانزیت، امنیت و توسعه شرق کشور، خراسان بزرگ، سال ۵، پاییز، شماره ۱۶.
۲۴. کاویانی‌راد، مراد. (۱۳۹۲). مجموعه مقالات اکولوژی سیاسی، انتشارات مؤسسه پژوهشی مطالعات راهبردی.
۲۵. کریمی‌پور، یدالله. (۱۳۷۹). مقدمه‌ای بر ایران و همسایگان، انتشارات جهاد دانشگاهی، تهران، تربیت معلم.
۲۶. لطفی، حیدر. (۱۳۹۶). تحلیل ژئوپلیتیکی روابط افغانستان و ایران؛ چالش‌ها و فرصت‌ها، فصلنامه علمی پژوهشی خراسان بزرگ، پاییز و زمستان، سال اول، شماره ۲.
۲۷. محتشم‌دولت‌شاهی، طهماسب. (۱۳۷۵). مبانی علم اقتصاد: اقتصاد خرد، اقتصاد کلان، خجسته، تهران.
۲۸. محسن‌زادگان، امیر؛ حسینی‌کرانی، سیدرسول. (۱۳۹۰). تاثیر دیپلماسی بر قدرت ملی ایران در عرصه جهانی، نشریه مطالعات راهبردی جهانی شدن، تابستان، شماره ۳.
۲۹. میان‌آبادی، حجت. (۱۳۹۲). ملاحظات سیاسی و امنیتی و حقوقی در مدیریت رودخانه‌های مرزی، فصلنامه پژوهش‌های روابط بین‌الملل، پاییز، دوره نخست، شماره ۹.
۳۰. نجفی، محمدعلی و عبداللهی، اسماعیل. (۱۳۸۹). چشم انداز توسعه روابط اقتصادی ایران و افغانستان، با تاکید بر ولایت هرات، تهران، مؤسسه اندیشه سازان نور.
۳۱. ون برژیک، پتر. (۱۳۹۴). کاوشی نو در دیپلماسی اقتصادی. مجله اقتصادی (دوماهنامه بررسی مسائل و سیاست‌های اقتصادی) ترجمه علی عرب‌صالحی نصرآبادی. دوره ۱۵، شماره ۳ و ۴.
۳۲. یوسف‌زهی، ناصر و فرزانه‌پور، حسین. (۱۳۹۶). تأملی انتقادی به چالش‌های امنیتی روابط اقتصادی ایران و افغانستان، دانشگاه بیرجند. ۱
۳۳. یوسفی، ناصر؛ فرزانه‌پور، حسین؛ بخشی، احمد. (۱۳۹۷). آسیب‌شناسی روابط بازرگانی ایران و افغانستان از منظر رهیافت اقتصاد سیاسی، پژوهشنامه علوم سیاسی، بهار، سال سیزدهم، شماره ۲.
34. Baine, N. & S. Woolcock (2011), *The New Economic Diplomacy: Decision Making and Negotiation in International Economic Relations*, Aldershot: Ashgate Publishing Ltd.
35. Baranay, P. (2009). *Modern Economic Diplomacy*. http://www.dec.lv/mi/Baranay_Pavol_engl.pdf.
36. Bayen, N. & Woolcock, S. (2011), *The New Economic Diplomacy; Decision-making and Negotiation in International Economic Relations*, Hampshire: Ashgate .
37. Leguey-Feilleux, J.-R. (2017). *Global governance diplomacy: The critical role of diplomacy in addressing global problems*: Rowman & Littlefield. Hervé, K, I., Koske, N. Pain & F. Sédilot (2007), "Globalisation and the Macroeconomic Policy Environment", Economics Department Working Papers, No.5, Paris; OECD